

Seterdalene i Budalen

Forvaltningsplan for utvalgt kulturlandskap i jordbruket

Foto: Aril Røttum

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	2
AVGRENSNING AV OMRÅDET.....	5
OMRÅDEBESKRIVELSE	5
LANDSKAPSREGION, VEGETASJONSSONE OG BERGGRUNN	8
KLIMA	9
KULTURHISTORIE	9
UTNYTTINGEN AV RESSURSER.....	10
SETERDRIFT OG JORDBRUK.....	11
UTSLÅTTENE	15
LAUV OG MOSE.....	16
DAGENS DRIFT (1999 OG 2024)	17
SKOG	19
ANDRE BRUKERINTERESSER (FRILUFTSLIV, REISELIV MM)	19
KULTURLANDSKAPSVERDIENE I OMRÅDET	21
UTVIKLING.....	22
RESTAURERING OG TILBAKEFØRING	23
KONSERVERING.....	23
KUNNSKAPSSTATUS OG KARTLEGGINGSBEHOV	24
LOVVERK - STATUS OG TILTAK	24
UTFORDRINGER OG MULIGHETER	25
JORDBRUKET	25
BIOLOGISK MANGFOLD	25
KULTURHISTORISKE VERDIER.....	26
LANDSKAPSBILDE	26
FRILUFTSLIV, FORMIDLING OG TILRETTELEGGING.....	26
BYGDENÆRINGER OG ANDRE INTERESSER.....	27
OVERORDNET MÅL	28
DELMÅL.....	28
SKJØTSELS -OG VEDLIKEHOLDSTILTAKENE.....	29
PRIORITERING AV TILTAKENE	30
KOSTNADSOVERSLAG OG FINANSIERING.....	31
ORGANISERING AV ARBEIDET	32
REFERANSER	33

Innledning

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er en tilskuddordning som er avtalt mellom staten ved landbruks- og matdepartementet, miljøverndepartementet og faglagene i jordbruket gjennom jordbruksavtalen. Bakgrunnen for dette var å sikre langsiktighet i forvaltning av biologiske og kulturhistoriske verdier. Ved utvelgelse av de enkelte områdene i landet ble det lagt vekt på flere kriterier.

Kriteriene:

Helhetlige landskap:

Området har store verdier knyttet til både kulturhistorie og biologisk mangfold. Det utgjør et omfattende landskapsområde lite preget av moderne tekniske inngrep.

Kontinuitet og tidsdybde:

Kulturminnene viser at bruken går langt tilbake i tid. Kulturmarkene vitner om lang kontinuerlig drift.

Representativitet og særpreg:

Området er representativt for seterlandskap i området.

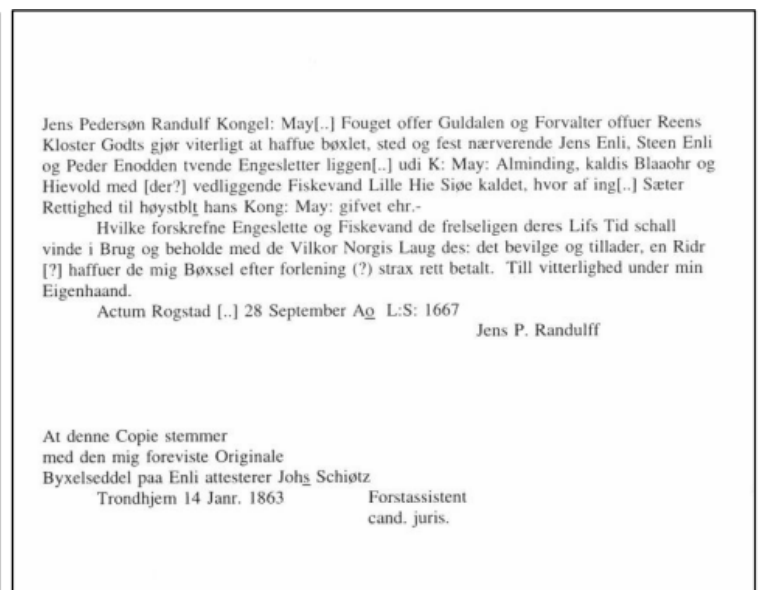
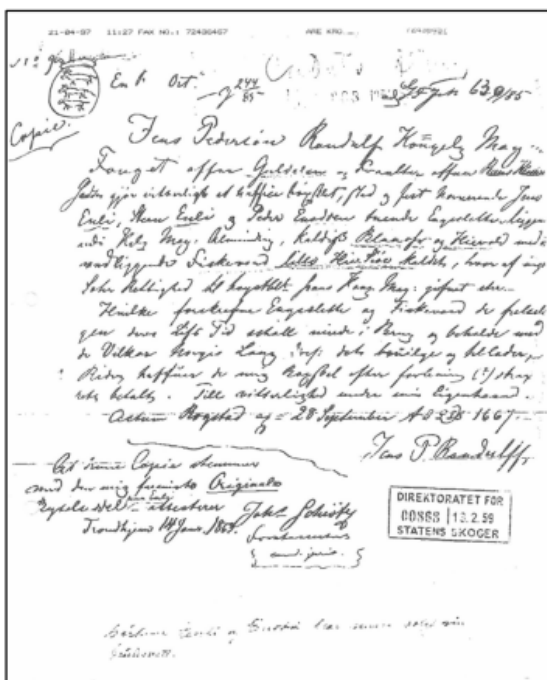
Formidlingsverdi:

Seterkultur og seterlandskap formidles aktivt i dag og det er potensial og planer for ytterligere formidling.

Det ble videre vektlagt at det skal være mulig å få til langsiktig skjøtsel og vedlikehold. Det var ønskelig fra rettighetshaversiden å få status som utvalgt kulturlandskap.

Tilskuddsordningen innebærer ikke at det blir innført nye regler eller krav til rettighetshaverne, de som har bruksretter jf. Fjellogen. Rettighetshaverne har vært gjennom en lang prosess knyttet til verneområdene, og det er viktig å formidle at ordningen med utvalgte kulturlandskap ikke innebærer ytterligere vern, men, «belønning» for tradisjonell drift. Statusen betyr at brukerne frivillig kan tilpasse drifta, eller gjennomføre tiltak som ivaretar seterlandskapet, og få tilskudd til dette. Det vil bli lagt vekt på den aktive beitebruken som en forutsetning for å ivareta seterlandskapet og biologiske verdier. Det vil fortsatt være fjellogen med seterforskrift og plan- og bygningsloven som styrer hva slags byggetiltak, anlegg og andre inngrep som kan gjennomføres og/eller behandles av offentlige myndigheter.

I tillegg må saker behandles etter naturmangfoldloven, og verneforskrift med forvaltningsplan i de områder som er vernet som nasjonalpark eller landskapsvern. Med statusen som utvalgt kulturlandskap følger øremerkede midler som kommunen skal forvalte. Disse tildeles årlig ut fra et signalisert behov fra kommunen. Kommunen har helt siden ordningen ble etablert valgt å prioritere tilskuddsmidler til seterdrift og beitebruk. Omlag 60 % av de årlige midlene er brukt på disse tiltakene. Dette ble gjort slik, ut fra et ønske fra brukernivå helt fra starten, med bakgrunn i at det er aktivt beitebruk som ivaretar seterlandskapet på best mulig måte i dag. Her er det gitt ekstra tilskudd til de som driver aktivt melkeseterbruk, og ekstra tilskudd pr. dyr som slippes på beite. Dette samsvarer godt med et overordnet mål om å bevare og forbedre verdiene i kulturlandskapet, og å utvikle de utvalgte kulturlandskapene til beste for både landbruket og allmennheten.

Det finnes dokumentasjon på slåtteløkker fra midten av 1600 tallet og seterbygninger fra slutten av 1600 tallet. Dette bildet viser kopi av original bygselseddel fra år 1667.

Statusen innebærer derfor helt konkret:

- å støtte det aktive landbruket for å ta vare på kulturlandskapsverdiene
- å gi årlige midler til tiltak som støtter opp om målene for området
- et varemerke som kan nyttes i arbeidet med næringsutvikling
- at forvaltningen får et spesielt ansvar for å følge opp områdene
- et nasjonalt merke/-skiltssystem med egen logo og grafisk profil
- at tiltak kan bli lettere prioritert for midler fra kulturminnefondet eller SMIL-ordningen

Forvaltningsplanen gjelder utelukkende for forvaltning av de økonomiske virkemidlene som er knyttet til «utvalgte kulturlandskap i jordbruket», og griper ikke inn i annen forvaltning gjennom lovverket, som fjelloven, jordloven, plan- og bygningsloven, naturmangfoldloven eller kulturminneloven. Planen retter seg mot brukere som har eier- eller brukerinteresser i området.

Den skal være førende for hvordan kommunen bruker tilskuddsmidlene til utvalgte kulturlandskap. Innenfor rammene som forskriften for ordningen setter, står kommunene relativt fritt i å prioritere hvordan tilskuddsmidlene blir brukt.

Det blir derfor denne forvaltningsplanen sammen med kommunens egne «retningslinjer for tilskudd til utvalgte kulturlandskap i seterdalene i Budalen» fra 2020, som legger føringene for hvordan midlene skal brukes.

Disse retningslinjene ble bestemt av kommunens egen evalueringsgruppe for ordningen. Denne gruppen består av medlemmer fra Midtre Gauldal kommune, Statsforvalteren i Trøndelag, Trøndelag fylkeskommune, Synnerdalen beitelag, Endalen beitelag sa, Budal bondelag, fjellbonden bonde og småbrukerlag, Endal allmenningsstyre, Budal allmenningsstyre, Budal fjellstyre og Statskog som grunneier.

Avgrensning av området

Seterdalene i Budalen er viktige perler i kulturlandskapet i Trøndelag. Fylkesmannen gjennomførte i 1993 og 1994 i samarbeid med kommunen en omfattende registrering av verdifulle kulturlandskap. I rapport nr. 6, 1994, «nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør – Trøndelag», er seterdalen i Buas dalføre og Endalen gitt prioritert nr. 1. Dette ble begrunnet med: representativ seterdal for Gauldalsområdet, tradisjonelle driftsformer, mosaikk og gamle kulturmarker og tradisjonelle kulturmiljøer. Seterdalen i Buas dalføre og Endalen er av de høyest prioriterte områdene i fylket.

Dette førte videre til at seterdalene i Budalen ble med i den nasjonale registreringen over de 20 mest viktige kulturlandskap på dette tidspunktet. I etterkant av dette, i 1999 ble det utarbeidet en skjøtsels- og forvaltningsplan for seterdalen i Budalen. Denne ble lagt til grunn for fylkesmannens utarbeidelse av områdeplan for seterdalene i Budalen av okt. 2008.

Seterdalene i Budalen i Midtre Gauldal kommune		
Jordbruksregion	5. Fjellområdene i Sør-Norge	
Landskapsregion	27. Dal- og fjellbygdene i Trøndelag	
Områdetype	Seterlandskap i tilknytning til elvene Bua og Ena, med 140 setrer og utslåtter	

Nils Storlimo driver slåttønn på Solbergvollen sommeren 1998. Foto: Aril Røttum

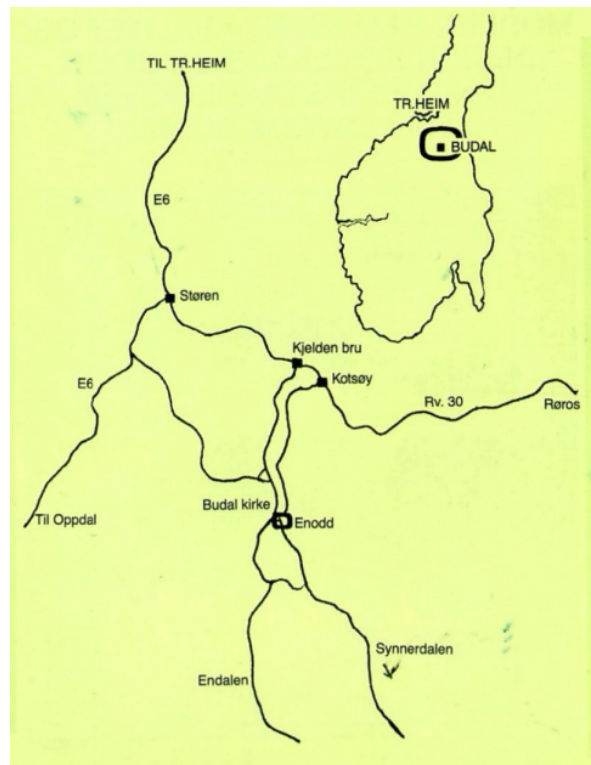
Områdebeskrivelse

Området er på ca. 310 km² og ligger i Midtre Gauldal kommune, i Trøndelag fylke. Budalsdalen er omlag 46 km, og munner ut i Gaula ved Kjelden i nord på ca. 100 m over havet. Lengst i sør ligger Forollhogna på 1332 meter, som er områdets høyeste fjell. I dalbunnen renner elva Bua fra Sør – østlig retning, og går ved Enodd som er kommunedelsenteret for Budalen, sammen med elva Ena som kommer fra sør – vest.

Seterdalene i Budalen er verdifulle seterlandskap preget av dagens og tidligere bruk og kontinuitet i driftsformer. Det er stor variasjon i naturtyper og kulturmarker og mange kulturbetingede plantearter. Det finnes mange indikatorarter på gammel beite- og/eller slåttemark.

Området består i hovedsak av Endal- og Budal statsallmenninger, og noen private slåtteenger og relativt mange private setervoller i tillegg til setervoller som det er knyttet bruksrett til. Mot vest grenser området mot Soknedal statsallmenning, og i øst mot Nekjådal statsallmenning. Mot sør grenser området mot fylkesgrensen til Innlandet fylke med Os, Tolga og Tynset kommuner som naboer. Nordover følger grensen mange steder grensen mellom statsgrunn og privat grunn hvor det står sperregjerder for husdyr. Grensen er trukket slik for å innlemme arealer i fjellet som brukes til beite for husdyr, og den følger derfor de strekninger som brukerne har beiterett i respektive statsallmenning.

Området har 2 landskapsvernområder som grenser til Forollhogna nasjonalpark. Deler av området ligger i nasjonalparken.

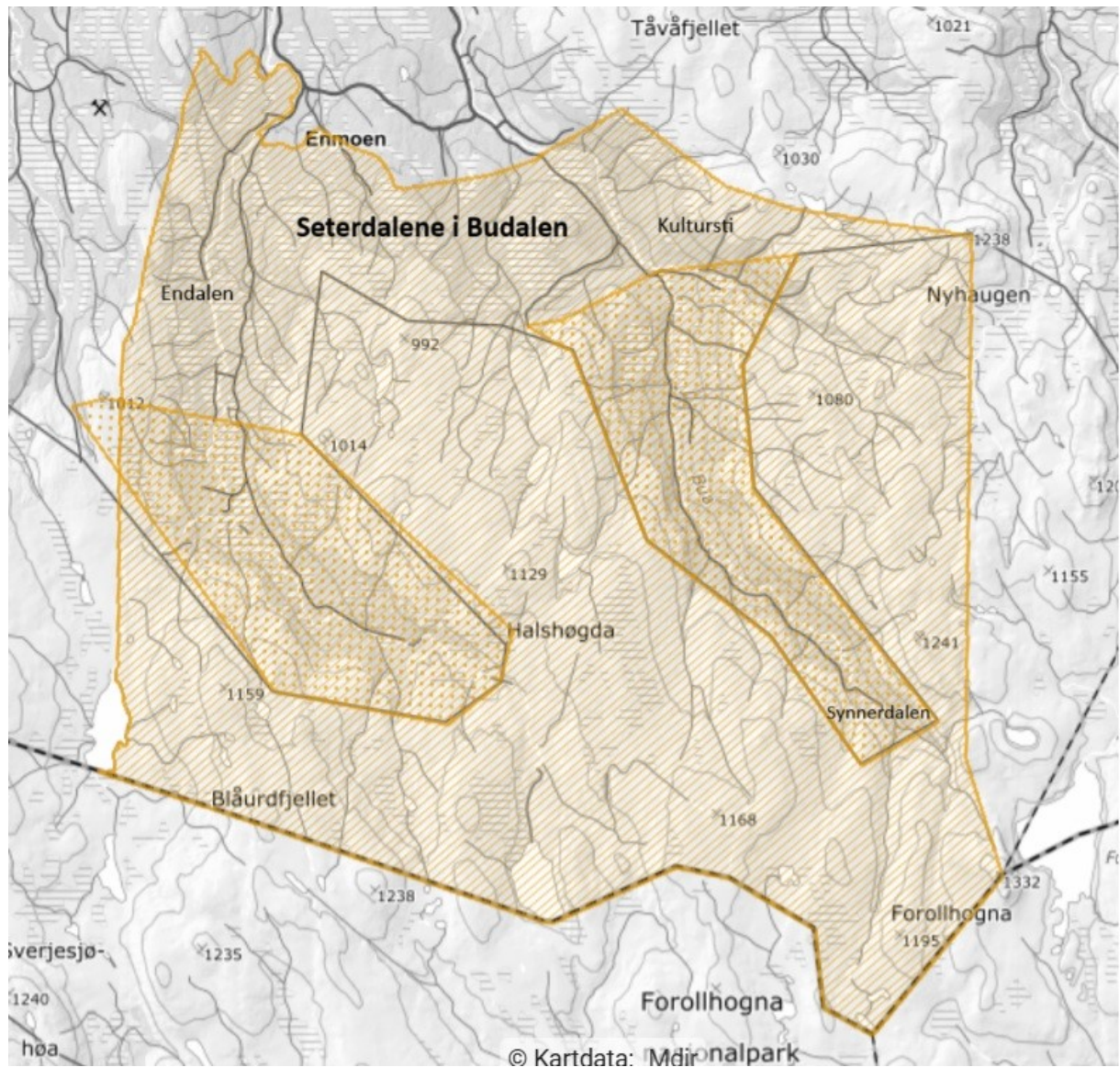
Enkel kartbeskrivelse av Budalen og seterdalene laget av Aril Røttum

Budal landskapsvernområde er på 33,6 km², og har 80 setervoller, og Endal landskapsvernområde er på 35,6 km², og Endalen har 60 setervoller. Disse ligger både innenfor og utenfor landskapsvernet.

Det er registrert at halvparten av setervollene er i bruk jf. reglene i seterforskriften under fjelloven. 10 brukere driver aktiv melkeseterbruk i dag. I Endalen er nytt seterfjøs under oppføring. Dette vil medføre at det blir kjørt melkebil i Endalen som til Synnerdalen. Det slippes sau og storfe på beite i begge dalene. Antallet sau m/lam har ligget på ca. 4000 i flere år. I tillegg slippes det sinakyr og kviger/kalver på «sjølstyr», og i tillegg noen ammedyrbesetninger i tillegg til melkekyr.

Beitelaget i Endalen fikk for en tid tilbake laget en enkel beitetakst over Endal statsallmenning som sa at det var plass til ca. +/- 4000 sau på ca. 100 km². Dette betyr at det er plass til flere beitedyr enn de som slippes i dag. Området tar imot beitedyr fra flere brukere som har tilhold utenfor kommunen. Disse mottar de samme tilskuddene på beitedyr som bruksberettigede. Området omfatter også ett gårdsbruk med fast bosetting, og en autentisk kultursti som starter ved museumssetra på Storbekkøya.

Her er det steinalderboplasser, fangsanlegg og jernvinneanlegg fra de første århundrene e. Kr. Pilegrimsleden går gjennom området. Det har trolig foregått setring i området siden 1600 tallet, og mange bygninger er fra 17-1800 tallet. Det er totalt i overkant av 540 bygninger i området.

Kartet viser en oversikt over hele området som er betegnet som utvalgte kulturlandskap i seterdalene i Budalen. Området er markert med gul farge, og omhandler seterdaler i Endalen og Synnerdalen. De områdene som er markert med prikker er landskapsvernområder. Deler av området er også nasjonalpark som er markert med svart linje rundt landskapsvernområdet m.m.

Landskapsregion, vegetasjonssone og berggrunn

Det meste av området ligger i den nord-boreale vegetasjonssonen som domineres av fjellbjørkeskog. Skoggrensa ligger på 800 – 900 meter over havet. Fjellbjørkeskogen kan deles inn i forskjellige typer avhengig av undervegetasjonens sammensetning. De vanligste typene på vest- og sørsiden av dalene er lav/mose- og lyngvegetasjon og lågurtskogvegetasjon.

På øst- og nordsiden er kulturpåvirkningen vesentlig større og dette gir seg utslag i en artsrik vegetasjon. Den spesifikke setervegetasjonen med en blanding av alpine arter og arter fra lavlandet, utgjør det karakteristiske vegetasjonssamfunnet som kjenner seg ut fra fjellets kulturlandskap. Det er blant annet denne vekslingen mellom ulike biotoper og innholdet av en del sjeldne kulturmarksarter, samt at de sammen med fortsatt tradisjonell drift og en stor tetthet av kulturminner danner helhet som gjør Budalsområdet særlig verdifullt.

På grunn av langvarig ressursutnytting med skiftende metoder og intensitet har seterdalene i Budalen i dag en stor variasjonsrikdom av biotoper: åpen, tørr engvegetasjon, hagemarkslignende biotoper, bekker, kildespring, fuktige høyurtspartier, myrpartier, sumpskogsmarker, annen skogbestand i ulike suksesjonsstadier og alpine områder. Bruken av setervollene med tanke på graden av jordarbeiding med pløying mm., og utnyttelsesgrad varierer. Setrene brukes på ulike måter fra intensiv drift med bruk av husdyrgjødsel og kunstgjødsel i normale mengder i tråd med gjødselplan, til bruk uten tilførsel av gjødslingsmidler. Noen høster gode avlinger i samsvar med normen for områdene og andre slår en nærmest lignende blomstereng, der føret i noen tilfeller blir kjørt bort.

Dette gjenspeiles også i vegetasjonen og arts mangfoldet slik det kan observeres i dag. De mest artsrike arealene på setervoller er de som er eldst og som er brukt til slått og/eller beite, og som i liten grad er gjødslet og neppe pløyd. Artsrikdommen avtar gjennom pløying og bruk av frøblandinger med få arter og kunstgjødsel.

Fjellbjørkeskogen i dalsidene, spesielt på den sørvestvendte siden, er preget av den utnyttelsen som har foregått. Både hogst, slått, lauvring og beiting har ført til at det ble dannet et småskala mønster med en åpen eller halvåpen skogtype med en engpreget undervegetasjon.

De viktigste kulturmarkstypene innenfor skoggrensen i seterdalene er setervoller, og gamle utmarksslåtter på fastmark, og ugjødsle beitemark, både tresatt og åpen. Hele ca 14 % av seterlandskapet i Buas dalføre er utslåtter, og ca 3,5 % i Endalen. Slåtteløkkene ligger for det meste på lettdrevne elvesletter og rikmyrer. Slåtteløkken Blåora utmerker seg med sitt omfang og antall høyløer.

Det er registrert totalt 151 karplanter, hvorav 138 av disse er funnet i utmark og 86 på setervoller. Dette er et svært høyt antall, både i nasjonal og internasjonal sammenheng. I tillegg er det registrert beitemarksopp. Dette er sopparter som oftest opptrer på åpen kulturmark med lang kontinuitet i slått og/eller beiting.

Budalen hører geologisk til i Guladekket, som er en del av Trondheimsdekket i den kaledonske fjellkjeden. Dette er overskyvne overflatebergarter fra senproteozoisk til ordovicisk tid. Guladekket inneholder høymetamorfe granat- og amfibolførende kvartsglimmerskifer og gneiser med lag av bunde kvartsitt, amfibolitt og granittskifer. I tillegg inneholder dette dekket også grafittholdige fyllitter og glimmerskifer med tynne lag av polymikt konglomerat, amfibolitt og krystallinsk kalkstein. Store deler av området er altså preget av lettforvitrlige og kalkrike bergarter som bidrar til næringsrike jordarter. Av kvartærgeologiske avsetninger i Budalen, finner vi breelvavsetninger, forvittringsmaterialer, og dessuten torv og myr.

Klima

Klimaet i Budalen kan karakteriseres som relativt svakt oseanisk til svakt kontinentalt. For tidsperioden 1961 – 1990 har Endalsvoll målestasjon i Endalen, som ligger på 600 moh, en årsnedbør på 760mm. Mai er tørreste måned, mens juli er mest nedbørsrik. Lengden på vekstsesongen kan variere tildels mye fra år til år. Det antas at den kan ligge på omkring 120 dager i snitt, men kan komme opp i 150 ved gunstige gjennomsnittstemperaturer over 6 grader. Middeltemperaturen kan være noe det samme som på Berkåk i Rennebu som har 2,5 grader.

Kulturhistorie

Ressursgrunnlaget i dalførene er av en slik karakter at det er sannsynlig å anta at mennesker har hatt aktivitet i områdene fra isen forsvant etter siste istid. Området har trolig vært rikt på både små- og storvilt og etter hvert fisk som var attraktivt for de første som bosatte seg i områdene. Det er funnet spor etter aktivitet fra steinalderen ved de største innsjøene. Det er få funn fra bronsealderen.

Det er mange spor etter drift i utmarka. Fangstsystemer, antagelig for elg og rein, finnes det flere av, bl.a. ved Tovmo gård og Finntjønnan. Denne formen for fangst var vanlig til langt ut på 1500 tallet. Navn og undersøkelser i området i dag tyder på at det har vært et rikt småviltliv, og fangst for pelsverk var også her en god tilleggsnæring.

De første daterte sporene etter aktivitet i området er jernvinner fra ca. år 350 til 400 e. Kr, og 11 – 1200 tallet e. Kr. Etter sporene å dømme, slagghauger, jernvinner i forskjellige utviklingstrinn og hustuffer, har det vært stor aktivitet i perioder opp gjennom tidene. Jernvinner finnes i hele området rundt Storbekkeøya. Sporene etter tjæremiler i området tyder også på produksjon ut over eget behov.

Vi vet at ferdselsveier for pilegrimer til Nidaros har gått fra Innlandet (Os – Vangrøftdalen) gjennom området via Forelsjøen og ned i Budalen og videre via Storligårdene på østsida av Bua, og Dyrvold på vestsida av Bua. Spor etter vegfarerne kan sees fra Forelsjøen og nordover mot Tangen og Storbekkeøya.

I senmiddelalderen, etter svartedauen, rundt 1350, var Budalen omtrent avfolket. Vi antar derfor at det ikke var systematisk virksomhet innenfor området med unntak av pilgrimer som vandret mot Nidaros.

Fra første del av 1500 tallet og fram til slutten av 1600 tallet, var det generell befolkningsøkning i landet, og spesielt i de utkantområdene som hadde ligget øde. Driften på gårdene i sidedalene til Gauldalen tok seg opp i denne perioden. Vi vet at det har vært drevet seterdrift og utmarksslått så tidlig som i 1667. Sefrak – registeret fra området viser bygninger med alder helt tilbake til første halvdel av 1700 tallet.

Fra denne tiden kjenner vi også til konflikter mellom samer og gårdbrukere om rettighetene til bruk av beiteressurser. Det finnes kulturminner etter samisk aktivitet ved Finntjønnan, som har navnet fra denne tiden.

I første halvdel av 1600 tallet ble malmleting og utvinning i større skala aktuelt. Rettighetene til slik virksomhet ble fordelt av Kongen som hadde eiendomsretten til malmen. Kongen solgte privilegiet til selskaper og enkeltpersoner som hadde kapital til å starte opp slik virksomhet. Privilegiet innbefattet rett til skog og arbeidskraft (bønder) i en gitt circumferens (omkrets) til verket. I tillegg ble bøndene også pålagt plikt til å frakte tømmer, ved og trekull til verkene. Arbeidet var betalt. Kvikneverket må ha hatt stor innvirkning i området både fordi bergverksdrift krevde utrolig store mengder trevirke, og fordi bøndene fikk inntekt ved siden av vanlig gårdsdrift. De kunne derfor overleve med mindre jord og mindre besetning. Det finnes mange spor etter kullminer fra denne tiden. Circumsferensen til Røros kobberverk berørte også i sin tid områdene.

Bergverksdriften i landsdelen er ikke lenger i aktivitet, og i dag er virksomheten til rettighetshaverne knyttet til landbruksdrift, som er hovedinntektskilde.

Utnyttingen av ressurser

Utnytting av ressurser i utmarka har vært og er nødvendig for å kunne overleve i fjellbygdene. Slik har det vært i de to forrige hundreårene. Med noen få aktiviteter som binæring. Her kan nevnes husflidsproduksjon som Budalsstolen i ulike varianter og andre produkter som ble solgt på marknad og andre måter.

Landskapet i seterdalene er preget av seterdrifta på flere måter. Seterdrifta førte tidlig til bygging av veger innover i dalene. Disse har sannsynlig vært en medvirkende årsak til at melkseterbruket har vedvart så lenge som det har. Langs setervegen i Endalen finnes det grustak for vedlikehold av vegene. Bruer og klopper over elver og bekker i dalførene er av varierende alder og utførelse.

Foto: Aril Røttum

Fra tidlig på 1900 tallet har det forekommet hyttebygging i området. Det finnes private hytter ved mange av fiskevannene i Budalen. Budal fjellstyre har etter hvert overtatt noen av disse, og har i tillegg egne hytter i fjellet. Dette er hytter som hovedsakelig står åpne for alle, og benyttes som rasteplass under fjellvandring som kryppinn i dårlig vær, ved sauesanking mm.

Vanlig hyttebygging i mere privat regi har forekommet fra midten av 1900, og på flere måter. I noen tilfeller har det vært opprettet festekontrakt med staten som grunneier på eldre hus som på en eller annen måte er plassert på setervoller i meget tidlig tid, kanskje før 1920 når den første fjelloven kom. Staten har også i den senere tid opprettet festekontrakter på hytter i reguleringsplan som ved Refsethvollen i Endalen. Disse ligger innenfor grensen for UKL – området i Budalen. Det finnes også hytter på privatområder i dalene, som ved Nybuslettet. Noen setrer der drifta er nedlagt, har fått såkalt fritidsfeste på seterbygningene sine.

Seterdrift og jordbruk

Registreringer viser at setrene i Endalen og Synnerdalen ble etablert på forskjellige tidsrom. Av 100 voller ble 3 etablert på 1600 tallet, 11 fra 1700 til 1750, 19 fra 1750 til 1800, 23 fra 1800 til 1850, 17 fra 1850 til 1900 og 27 på 1900 tallet. Det er vist ut noen få setervoller i nyere tid.

Seterbruket har derfor lange tradisjoner i Budalen. Mange av brukerne har heimesettrer i tillegg til «fjellsetra» i dalene. Kanskje det var slik at dyrene på grunn av for små hamnestrekninger nede i dalen og etter hvert for lite beitegras, gikk lenger vekk fra gården om sommeren. Insektplagen var mindre i høyereliggende strøk. I stedet for å gå etter dyrene hver kveld, etablerte de en «kutrø» oppe i lia, og etter hvert ei bu hvor melkingen foregikk. Dette ble for mange heimesetra. Gode fjellbeiter trakk dyrene lengre og lengre innover fjellet. Avstanden fra hovedbruket ble etter hvert lang. Enkelte har over 40 km lang seterveg, og noen overnattet på turen inn til setra om sommeren da det ble for langt å gå hele veien på en dag.

Det ble i tillegg drevet mye jakt og fangst i Budalen.

Nettopp derfor var nok de fleste brukerne kjent med at det eksisterte gode beiteområder i seterdalene og fjellområdene. Det finnes ikke gamle fangstbuer i Budalsfjellene. Opptegnelser fra andre områder viser at de gamle fangstbuene var svært lik de første seterbuene. Ett rom med dør i gavlvegg. Det eksisterer eksempler på slike seterbuer i våre områder også. Det kan tyde på at det foregikk jakt og fangst før seterbruket ble etablert. Det foregikk en del ferdsel gjennom Synnerdalen spesielt til Os i Nord – Østerdalen. Dette førte nok også til at områdene ble kjent. Det finnes eksempler på byggeskikk og utforming av hus som er lik i dette området.

I 1723 var 83 % av gårdene høstingsbruk og 17 % dyrkingsbruk. Høstingsjordbruket hentet mesteparten av vinterføret fra utslåtter og setervoller. Det ble høstet tilleggs- og hjelpefôr som lauv og mose fra skog og fjell. Engstykkene ved gårdene var små og skrinne. De beste arealene ble brukt til åker, som skulle gi poteter og korn.

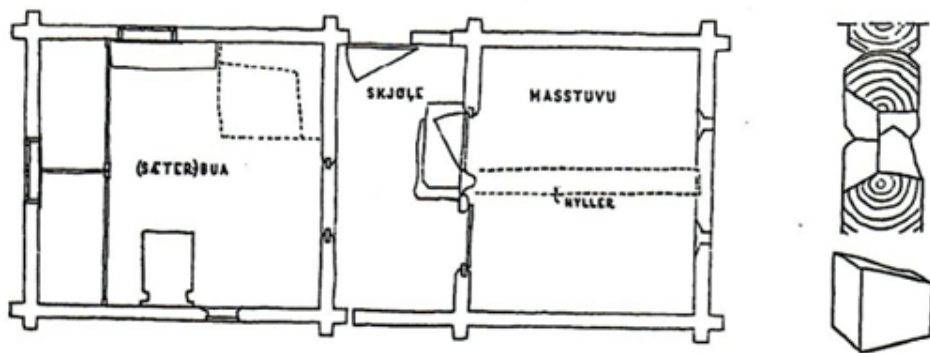
Hovedproblemet var derfor å skaffe nok vinterfôr til store nok buskaper. I mange tilfeller var nok buskapen i mindre god forfatning når våren og sommerbeitet kom. Kyrne kalvet om våren slik at beitesesongen kunne utnyttes på beste måte. Sommerbeitet ble det derfor etterhvert mye av i seterområdene. Seterdrifta hadde derfor stor økonomisk betydning. Sommermelka ble foredlet til smør og andre produkter som kunne selges. Dette ble kjærkommen inntekt.

Setrene hadde en hovedrolle i dette høstingsjordbruket. Slåtten av setervollene var viktig. Føret fra disse høyereliggende vollene var nærmest å regne som kraftfôr. Smørtransporten var velorganisert i seterdalene. På Solbergvollen v/Nybuslette eksisterer det et smørhus der smøret ble samlet for elting og salting før videre transport ned til bygda. Dette huset sto tidligere ved setervegen på Skarpmoen.

Det er sommer på Hiåvollen. Ivar Enlid raker sammen noe av høyet som er tørka på marka. Enlid var født i 1875 og var 74 år da dette bildet ble tatt på Ratøya.

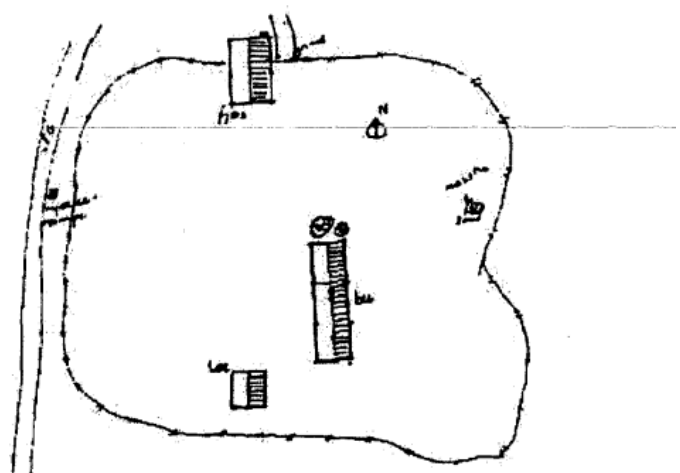
Brukerne oppførte seterhus etter hvert som behovet meldte seg. De aller fleste hadde seterbu som skissert etter opptegning fra Svardalsvollen i 1951. Seterfjøsene var mye lik med tanke på bredde, og lengden ble variert etter behov utfra antall dyr i den enkelte buskap. I tillegg var det løer på alle voller. Det var ofte vanlig med egne fjøs for kalver, sau og annet småfe. En tid var det vanlig med geitehold på de fleste bruk. Alle dyrene ble samlet til kvelds enten i trøer eller egne hus. Ut over dette kunne det være kokhus eller stall m.fl.

Skissen fra 1951 viser grunnplanet på den gamle seterbu på Svardalsvollen tilh. Olav Svardal. Seterbu og mastu er bygd inntil hverandre og satt under samme tak og har innskrifter fra 1800-tallet. Mastu var opprinnelig delt i to med en hyllerekke midt etter. Til høyre: Detalj av glugg i mastu med kloss til å tette den med. Grunnplanet er i målestokk 1 : 100.

Det var vanlig at setrene var inngjerdet allerede på 1600 tallet. Jordutard og rekster var datidens gjerdemetoder. Jordutgarden fungerte også som grøft, og hadde en viss dreneringseffekt.

Husdyrgjødsel har nok tidlig hatt en viktig rolle i bruken av arealene. Etableringen av setervollarealene har nok tidlig hatt en viktig rolle i bruken av områdene. På setervoller hvor dyra var inne i fjøs om natta, ble det produsert noe gjødsel. Denne ble oftest lagret i en grop utenfor fjøset, og spredd på setervollene etter avsluttet setersesong.

Vanlig plassering av bebyggelsen på en setervoll.

Enkelte steder avtok seterbruket allerede fra 1700 tallet. Den viktigste årsaken for dette var at husdyrgjødsel måtte brukes på åkeren heime, og at rovdyrplagen til tider var stor. Det ble ansett som en mere effektiv måte å bruke husdyrgjødsel på åkeren heime enn på vollarealene. I tillegg gikk det mye tid til seterturene, og fjellfarende fikk god servering da gjestfriheten var stor.

Men, styresmaktene ville noe annet. Det ble satt igang en kampanje etter «det først norske landsmøtet» i 1848. Resultatet av dette var at det skulle etableres flere setre og arbeide for å øke utbyttet fra seterbruket. Amts-, agronomer-, meiersker- og meierimestrer skulle reise omkring i de viktigste seterbruksområdene og lære folk bedre seterstell og melkestell, og lære brukerne å lage nye oster.

I våre områder var fullseterbruket mest vanlig. Det vil si at setertausa var på setra med buskapen hele sommeren. I Budalen ble det etter hvert vanlig at brukerne flyttet på setra før de begynte slåttearbeidet heime. Seterflyttingen skjedde normalt rundt 10 - 15. juli. Seterslåtten skjedde i august. Registreringen fra 1907 til 1917 viser at det ble høstet 700 kg høy pr. seter i Sør – Trøndelag. Tall fra Soknedal sier at det på 17 setre var registrert en produksjon på 790 kg høy pr. seter. I 1939 var gjennomsnittssetra i Sør – Trøndelag på 6 dekar dyrkajord. Dette utgjorde ca. 1 1/2 % av den totale jordvidden. I Budalen var denne % betydelig større. Dette hadde sammenheng med mulighetene for dyrking og bruken av utslåttene. Ut fra dette ble det produsert omkring 60 føreheter pr. dekar. Seterhøyet ble heimkjørt om vinteren med hest. Ofte var det slik at det ble ordnet med ny ved til kommende setersommer på disse turene.

Bilde fra Krokvollen i Budalen fra 1930 - årene. I rommet bak den åpne døra var det kufføs med båsplass for 6-7 kyr og 2-3 geiter. I den andre delen av bygningen var det lem og stall.

Det var mindre vanlig å ta inn leiedyr fra andre områder eller gårder. Det er nevnt sauer fra Horg og kyr fra nabobruk eller husmannsplasser under hovedbruket. Setertausene ble innleid for hele sommeren. I Budalen ble det sjelden brukt hund under gjetinga. Oftest var det halv voksne unger som gjorde dette arbeidet.

Hverdagen for setertausene fortonet seg annerledes før enn den gjør i dag. Kyrne var ofte ute på beite før de ble melket om morgenen fra 4 – 5 tida. De sluttet å gjete dyra under mårrånsøkta (unndunn) fra ca. 1900 tallet. Det var vanlig at dyra sto inne midt på dagen på grunn av klægg eller andre insektplager. Melkinga foregikk da mellom kl. 08 – 10 på formiddagen og kl. 20 om kvelden.

Den 17 km lange seterveien fra Storbudalsgårdene og sørover Buadalsfjøret til Synnerdalen ble bygd i åra 1850 – 58, og utbedret til bilvei, første gang i 1935 – 40.

Etter hvert som driftsmetodene endret seg med intensiv nydyrking avtok seterbruket, også i Budalen. Størst tilbakegang var det i årene 1940 – 50 og 60. I 1939 var det nærmest slutt med høstingsjordbruket, da var 90 % av brukene dyrkingsbruk. Det vil si at mesteparten av vinterfjøret ble høstet på dyrkajord ved gårdene.

Utslåttene

Statistikkene viser at Gauldalen hadde et meget stort slåtteareal. I 1917 var det i dette området omkring 16000 dekar slåtter i heimemarka og 20000 dekar andre slåttemark, i setertraktene. Utslåttene var således sterkt knyttet til seterbruket, spesielt i innlandet og kanskje mest ved heimesetrene. Seterdalen i Budalen har betydelige slåtteområder. Som en kuriositet kan nevnes at slåtteløkken Blåora som er på 500 dekar, har byggeseddel fra 1667. Det kan tyde på at det i mange tilfeller ble drevet slått i seterdalene før seterbruket ble etablert.

Slåttområdet i Blåora Foto: Aril Røttum

Utmærkslåtten bidro med en stor del av avlingsmengdene til gårdene i det tradisjonelle jordbruket, og eiendomsretten og bruksretten til slåtteområdene i utmarka var derfor svært verdifulle.

Det var de eldste gårdene som hadde det beste slåttelandet, og folk med lite jord måtte ofte leie slåttemark. Det var flate elvesletter, rike eng – skoger og myrer som utgjorde de viktigste utmarksslåttene i Budalen. Mange av slåttene var inngjerdet på samme måte som setervollene, med jordutgard og rekster gjerder.

Undersøkelser har vist at det ble høstet omkring 130 - 140 kg. høy pr. dekar. Arealene ble ikke høstet hvert år. Det gikk gjerne 2 – 3 år mellom hver gang de ble slått. Denne bruksmåten ga maksimalt avlingsutbytte i forhold til arbeidsinnsatsen. Utmarksslåtten ble gjort etter at arealene heime på gården var høstet. I 1860 åra utgjorde høyavlinga fra ulike slåttengtyper opp mot 85 % av totalavlinga på gårdene. Av dette utgjorde fjellslåttene inklusive setervollene omlag 30 %. Utmarksressursene var derfor selve grunnlaget for jordbruksdrifta, før dyrkingsjordbruket tok til fra 1900.

Lauv og mose

Lauvet var trolig det viktigste førslaget i førhistorisk tid før høyet kom som førmiddel. For de aller første bosetningene i Gauldalen var det lauvet som berget buskapen over vinteren. Etterhvert tok høyet over, mens lauv og mose fremdeles utgjorde viktige bidrag. Lauvet ble vanligvis hentet i utmarka ved gården, men mose ble høstet i fjellet. Det er vanskelig å si noe om hvor store mengder som ble hentet til gårds. Men, det er sannsynlig at lauvtakinga er for lite vektlagt, både som økologisk faktor i jordbruket, og som økologisk faktor i landskapet. Det var også viktig å holde slåttemarka fri for uønsket lauvskog. Rogn og selje var det beste føret. Sankinga foregikk tidlig på sommeren, men også etter at slåtten var ferdig. Mosetakinga foregikk om senhøsten, når de andre avlingene var i hus.

Dette er driftsmåter som er borte i dag. Utmarksslåttene i seterområdene brukes i dag hovedsakelig som beite for storfe og sau. Og mosen beites av villreinen.

Villrein i fint driv sørover mot Forollhogna som kan ses i bakgrunnen Foto: Aril Røttum

Dagens drift (1999 og 2024)

Betegnelsen setervoll i bruk, er brukt når det drives tradisjonell setring med melkeproduksjon, setervollarealene høstes til vinterfôr eller beites i sammenheng med at sau eller storfe slippes i området rundt setervollene. Vollene betegnes også som i bruk når det høstes før for salg i dag.

I 1999 ble det registrert totalt 79 setervoller i Budal statsallmenning, hvorav 52 var bruksrettssetre og 27 i privat eie. 54 av disse var i bruk i samsvar med krav i Fjellov og seterforskrift. I 1995 ble det transportert fram 80000 liter med melk fra setrene i Synnerdalen.

I Endal statsallmenning var det på samme tidsrom 58 setervoller, hvorav 1 var i privat eie. 44 av disse var i næringsmessig bruk.

Totalt var det sluppet 240 melkekyr, 5 ammekyr, 473 øvrige storfe og 1139 vinterføra sau på beite. Sammen med høsting av vinterfôr utgjorde dette en verdi på knappe 1,5 mill. kr. med tanke på fe produksjon (467446 fe à kr 3,-).

Denne verdien var ca. 30.000,- mindre i 1995.

I dag slippes det følgende antall dyr på beite:

Område	Sau	Geit	Storfe
<i>Synnerdalen</i>	2140		297
<i>Endalen</i>	2000	44	301

I 2024 er det registrert et totaltap på 139 sau/lam og 6 storfe. Av rovdyr er det jerv og ørn som utgjør de største skadevolderne. Enkelte besetninger har 0 tap, mens andre er mere utsatt.

Hvis en bruker samme metode som ovenfor, representerer benyttet grasproduksjon i 2024 totalt tilnærmet det samme som i 1999. Det er noe mere sau, men mindre storfe.

Arealer	Totalt areal	Dyrket jord	Overflatedyrket	Innmarksbeite	Skog
<i>Budal statsallmenning</i>	137 333 daa	141 daa	21 daa	95 daa	4588 daa
<i>Flere private setre</i>		130 daa			
<i>Endal statsallmenning</i>	149 705 daa	261 daa	55 daa	54 daa	5001 daa
<i>1 privat setervoll</i>		7 daa			

Dyrkamarka drives svært forskjellig.

Noen høster relativt store avlinger som heimkjøres som vinterfôr, andre produserer mere småenggras med høy smakelighet, som nærmest kan kalles medisinfôr for sauen.

Slåtteområdet i Blåora har 225 dekar med gamle slåttemarken. Disse var i aktiv bruk mot 1960 åra. Noen år i nyere tid er det høstet opp mot 30 dekar, hvor deler av fôret er fraktet fram om vinteren. Fôrressursen i Slåtteløkken Blåora kunne vært utnyttet langt bedre enn det gjøres i dag. Etter at slåtten avtok utover 1960 åra, er det beitedyr som har ivaretatt artsrikdommen i slåttene.

Høyberging Foto: Aril Røttum

Det eksisterer ikke oversikt over totalt antall dekar med gamle slåtteenger i dalene. Dette er nok et relativt stort tall, med tanke på at mye av vinterfôret ble høstet i slåtteengene.

En rask gjennomgang viser at i alt 75 av setervollene er i bruk i dag.

Moderne slått Foto: Aril Røttum

Skog

Skogen forvaltes av Statskog og allmenningsstyrene etter Lov om skogsdrift med videre i statsallmenningene. Statskog er ansvarlig for utnyttelse av skogressursene i nært samarbeid med allmenningsstyrene. Skogressursen ligger over verneskoggrensa med meldeplikt til kommunen ved planlagt aktivitet.

Norsk PEFC skogstandard, standart for et bærekraftig norsk skogbruk, er førende for all hogst på statsallmenningene.

Brukerne med bruksrett kan søke om tømmer til seterbygninger, og noen kan søke om virke til vedlikehold av gardshus. Driftsplanene for allmenningen sier at det kan tas ut langt større kvanta med ved enn det som gjøres i dag. Bygdas folk og hytteiere kan søke om utblinking av ved. Det kunne vært tatt ut mer ved i seterdalene for å hindre gjengroing.

Skogtilstanden har endret seg mye etter at mesteparten av melkeseterbruket ble avviklet. Fullseterbruket med foredling av melkeprodukter (ysting) krevde mye ved. Det er i Søndre del Trøndelag regnet med at det gikk omkring 1/2 til 3/4 favn med bjørkeved pr. ku pr. sommer. Ut fra kjente dyretall i 1907, 440 kyr og 15 geiter ble det et vedforbruk på omlag 300 favner ved pr. sesong i samband med seterdrifta.

Dagens uttak av ved i samband med seterdrifta i seterdalene i Budalen er ikke tallfestet. Det er åpenbart at det ikke dreier seg om de samme kvanta som da alle setrene var i drift med melkeproduksjon. Statskog har registrert uttak av ved i perioden 1963 til 1993. I denne perioden ble det totalt tatt ut 290 favner ved.

Andre brukerinteresser (friluftsliv, reiseliv mm)

Det finnes en rekke stier i området. Disse fører til fiskevann og fjell, og noen av dem ble merket på 1980 tallet av ungdommer i bygda, som et prosjekt fra kommunen. Merkingen er for det meste borte i dag, men, stiene eksisterer og benyttes av mange som skal til fjells på vanlig tur, eller fiske og jakt.

Foto: Aril Røttum

På vinters tid kjøres det opp skispor i regi av idrettslaget innover på/langs veiene i dalene. Det kjøres med tråkkemaskin mot Fisktjønna. Dette sporet stopper ved grensen til nasjonalparken. Sporlegging er til stor glede for lokalbefolkningen og hyttefolket langs

Mellomriksveien. Det er mange tilreisende dagturister som benytter seg av de flotte turmulighetene som finnes.

Det er mange av setereierne som leier ut seterbuer i perioder de ikke bruker dem selv. Dette kan være interessant om høsten i reinsjakt og elgjakt. Fjellstyret har egen utleiebu nede i dalen, som også benyttes av de som kjøper storviltjakt og andre.

Storbekkeøya museums seter har åpent for servering flere dager i uka gjennom hele sommersesongen. Denne er flott plassert av museumslaget ved starten av dalen vis a vis sankeanlegget til Synnerdalen beitelag. Her starter også den autentiske kulturstien opp i Budalslia hvor det finnes kulturminner av alle slag. Området rundt Tovmoen er sjeldent rik på kulturminner. Her har fylkeskommunen registrert dyregraver, miler mm, og de har vært med og finansiert etableringen av kulturstien. De som driver servering på museumsanlegget om sommeren har kunnskap om stien som kan formidles under servering på setra. De formidler også kunnskap om seterdalene og bygningene som befinner seg på museumssetra.

Seterkost serveres i «Lefurbu» på museumssetera. Foto: Ukjent

Bygningene har kommet til seteranlegget fra flere setervoller i begge dalene. Restaurering av disse er finansiert 100 % med midler fra UKL.

Her har det vært setersmak arrangement i mange år etter gjennomføring av et fremtidsverksted i 2006. Det har vært vist spelstykket (12 lod sølv) 4 ganger, annet hvert år.

Det har det vært solgt omlag 1000 billetter hvert år. Mellomværende år har det vært slåttedag i slåtteløkken Blåora. Budal bygdeutvikling har stått som teknisk arrangerer på mange av disse arrangementene. Slåttedagen arrangeres sammen med slåttekaran som har slåtterettigheter i området. Her har det vært konkurranser i ljoslått, natursti, fiskekonkurranse, faglige innslag, og servering av slåttemat mm. Budal Oldtimers har stilt opp med gamle kjøretøy, og har vist slått med midtmontert slåmaskin på gråtass. Dette har vært populære arrangement som har formidlet mye av den kulturhistorien som er fra området.

Kulturlandskapsverdiene i området

Seterdalene preges av tidsdybde med utnytting av naturressurser gjennom mange hundre år. Spesielt seterdrifta gjennom 200 – 300 år har skapt et særpreget kulturlandskap. Hovedkomponentene i seterlandskapet er seterbebyggelsen, opparbeidede setervoller og beitemarka i fjellbjørkeskogen.

Kulturlandskapets verdi vil øke med antall av følgende oppfylte kriterier:

a. Kontinuitet

Seterdalene i Budalen representerer et gammelt seterlandskap, der det fremdeles er tradisjonell drift med melkeproduksjon. Vegetasjonen er preget av utmarksslåtten, og pågående beite i utmarka.

b/c. Representativitet/særpreg

Pågående seterdrift og seterlandskapet er godt representativt for seterbruket slik det har vært drevet i i Gauldalen. Seterbebyggelsen er godt vedlikeholdt i opprinnelig form, og byggeskikken er ivaretatt. Begge dalene har setergrender med samling av flere voller. Synnerdalen er mest spesiell med tanke på dette, hvor det er større ansamlinger av voller ved Moavollene, Busetvollene, og lengst sør i Synnerdalen. Det finnes en del fritidseiendommer i begge dalene. Dette er hytter som har oppstått på ulike måter hvor Statskog har etablert festeforhold. Begge dalene har reguleringsplaner for fritidsbebyggelse, men hyttene utgjør ikke noe dominerende trekk i landskapet.

Det er slik at verdiene i kulturlandskapet kan oppfattes ulikt ut fra hvem som er involvert og verdsetter dem. Det er likevel slik at de ulike kvalitetene tilsammen utgjør et fellesskap som har dannet grunnlaget for at seterdalene i Budalen er verdifulle.

Jordbruksinteressene er hovedsakelig knyttet til ivaretagelse av fulldyrka jord, overflatedyrka jord og innmarksbeiter, samt inngjerdede beiteområder. Beiting i utmark er også en hovedinteresse for jordbrukssektoren. I hovedsak er det beitebruken med sau og storfe som ivaretar det biologiske mangfoldet i utmarka, og motvirker gjengroing i dag. Kulturminne-sektoren er opptatt av at kulturhistoriske verdier blir ivaretatt. Etter mange år med godt arbeid i evalueringsgruppa, kan vi ikke se at det er motsetningsforhold mellom disse ulike sektorene. Det arbeides i fellesskap for å bevare seterlandskapet på best mulig måte. Dette fordi:

1. Seterlandskapet er et speilbilde av tidligere og nåværende driftsformer i landbruket, og betraktes som kulturhistorisk kildemateriale. Seterdrifta i området har avtatt. Dette kan innebære at landskapets karakter endres over tid. Dersom en klarer å opprettholde beitebruken med sau og storfe i området, vil dette ivareta kulturlandskapet.

2. Seterlandskapet representerer ulike vegetasjonstyper, som kan være tilholdssted for sjeldne og truede plante- og dyrearter. Ivaretagelse av seterlandskapet kan bidra til beskyttelse av biologisk mangfold.
3. Vern og skjøtsel av utvalgte områder i seterlandskapet kan være viktig for å kunne studere de endringer som foregår i kulturpregede økosystemer, som igjen kan være viktig lærdom for forvaltningen av områdene.

Det er viktig å ta vare på områder der helheten i seterlandskapet er tilstede, slik tilfellet er der seterdriften og beitebruken er aktiv. For å oppnå dette, er det viktig at det arbeides med disse strategiene:

Utvikling

Forholdene må legges til rette for at aktiv seterdrift skal kunne utøves i fremtiden. Det må gis rammevilkår som virker stimulerende for opprettholdelse av bærekraftig landbruksmessig bruk. Her er det viktig å merke seg reglene i fjelloven med tilhørende seterforskrift, herunder: ... (bruks) retten skal kunne nyttes på en slik måte som til en hver tid er i samsvar med rasjonell bruk, og som er naturlig etter tida og tilhøva. Rettighetshaverne med bruksrett i allmenningene har en eksklusiv rett til seter og beite. Fra gammelt av var det slik at beiteretten som var knyttet til den enkelte seter og gård, ofte hadde utspring fra den enkelte setervoll og gikk sørover og opp mot fjellet. Dette kan bety at dersom beiteretten skal utnyttes, må dyrene slippes fra den setervoll brukeren har, eller følge vedtak gjort av fjellstyret som skal regulere beitebruken i allmenningen.

Den gamle beitestrekningsordningen var særs viktig i den tida alle drev melkeseterbruk, og det var «kamp» om ressursene. I dag slippes sauene på beite i hovedsak fra respektive setervoller, mens storfe slippes på beite ut fra en mere praktisk ordning for brukerne. De som ikke har beiterett, har fått anvist slipp – plass fra fjellstyret. Beitedyra bruker hele området i løpet av en beitesesong.

Sauesanking i Endalen Foto: Aril Røttum

Restaurering og tilbakeføring

For å stoppe gjengroing i enkelte områder, kan det være aktuelt å sette inn tiltak for å restaurere og tilbakeføre enkelte elementer i seterlandskapet til en tidligere tilstand. Her kan gjenopptakelse av utmarksslått eller økt beitetrykk være aktuelt for å stoppe gjengroing. Her er det viktig med god dialog med Statskog som grunneier og allmenningsstyre for å øke uttaket av ved i de områder som ønskes prioritert. Det kan være særs viktig å åpne opp områder som brukes aktivt til beiting av storfe rundt eksisterende aktive seterbruk, samt i områder som har tilhold av sau gjennom sommeren.

Mye av sauene og storfeet har elektroniske bjeller i dag. Det kan derfor være enkelt å finne aktuelle områder for uttak av ved. Utvalg av områder må derfor gjøres i nært samarbeid med rettighetshaverne.

Det finnes beitetakster fra NIBIO som sier at beitet ikke er tilstrekkelig utnyttet i forhold til de beiteressurser som finnes i dalene. Ut fra disse, kan det se ut som om det er plass til dobbelt så mange dyr som beiter i dag. Fjellstyret har skrevet beiteavtale med flere brukere som kommer utenfra. De har ikke beiterett, og betaler en symbolsk sum for å få tillatelse til å slippe dyr. De har fått anvist slipplass. Her kan det være rom for å ta inn flere besetninger under forutsetning av at de er medlem i et av beitelagene i Budalen.

Sperregjerde for beitedyr med viltovergang Foto: Aril Røttum

Konservering

For å kunne ta vare på enkelte kvaliteter ved seterlandskapet, slik at de bevares for ettertiden, er det viktig med nær kontakt mellom brukerne og forvaltningen. Dette gjelder for lokaliteter med sjeldne og truede plantearter. Mulig tiltak kan være å skjerme disse fra bruk av kunstgjødsel og pløying mm. I tilfeller dette vil føre til produksjonstap og eller merutgifter, bør dette kompenseres med økonomisk støtte. Mest aktuelt for relativt små arealer, som setervoller og slåtteenger.

Kunnskapsstatus og kartleggingsbehov

Gjennom mange år med kommunal deltagelse i referansegruppe i forbindelse med forslag om vern av områdene, er det blitt utarbeidet en lang rekke med rapporter og planer. Det er vist til mange av disse i forbindelse med utarbeidelse av denne forvaltningsplanen.

Rapportene danner derfor et godt grunnlag for den kunnskapen vi sitter inne med i dag. Viser blant annet til doktogradsavhandlingen til Gunnar Austrheim om plante-biodiversitet og jordbruk i subalpine grasmarker, hvor kommunen var bidragsyter med statistikk og praktisk hjelp. Kan derfor si at området er godt kartlagt med tanke på biologiske verdifulle kulturmarker. Skjøtselsplanen for engslettene i Blåora har kunnskap om dette spesielle området.

Spesielt Endalen har arealer som egner seg for nydyrking, og er registrert som dyrkbare på kartene til NIBIO. I samarbeid kan kommunen, Statskog og fjellstyre finne arealer som egner seg for oppdyrking. Det vil bli spesielt viktig å se på dette i forhold til beliggenhet.

Bygninger er registrert gjennom skjøtsels- og forvaltningsplanen fra 1999 m.fl., samt sefrak - registreringen og etterfølgende oppdateringer. I noen tilfeller kan vi se at sefrak - registreringen ikke er helt oppdatert. Noen bygninger mangler i registeret. Dette kan skyldes at husene var panelte med tømmermannspanel når registreringen foregikk. Målet med sefrak var å registrere tømmerhus fra før 1900, slik kommunen har oppfattet det. Sefrak – registeret er brukt som grunnlag for prioritering av midler til restaurering av bygninger etter Smil – ordningen og denne UKL ordningen. Men, det er ikke noe krav at bygningen må være verneverdig for å utløse tilskudd fra denne ordningen. Det kan være aktuelt med en ny gjennomgang av bygningene med tanke på å oppdatere sefrak – registeret.

Lowverk - status og tiltak

Arealene er avsatt som landbruks-, natur- og friluftslivsområder (LNF) i kommuneplanens arealdel. Her gjelder at bebyggelse og adkomst til bebyggelse ikke skal ligge på dyrka mark, eller komme i konflikt med verdifullt kulturlandskap og/eller naturmangfold av nasjonal eller regional verdi. Utvalgte kulturlandskap er ikke innarbeidet i selve plankartet KPA2010, men bestemmelsene henviser til temakart Utvalgte kulturlandskap. Hverken utvalgte eller verdifulle kulturlandskap er innarbeidet i plankartet KPA 2019, men det er en bestemmelse som nevner verdifulle kulturlandskap. Det er ønskelig at området blir lagt inn i plankartet som hensynssone med tilhørende forvaltningsplan og retningslinjer.

Landskapsvernområdene har egen verneforskrift, på lik linje med nasjonalparkarealene. Fredningsbestemmelsene berører i liten grad jordbruksvirksomhetene med beite og slått.

Søknadspliktige tiltak innenfor statsallmenningene, på privat grunn og/eller verneområdene må ha positive vedtak fra fjellstyret, verneforvaltningen eller kommunen før de kan iverksettes. Forvaltningsplanene for verneområdene skal følges.

Utfordringer og muligheter

Jordbruket

Tradisjonelt seterbruk med melkeproduksjon er i tilbakegang. Likevel ser vi at beitebruken holdes oppe på et visst nivå, men at det her er større beiteressurser tilgjengelig enn de som nyttes. Som nevnt, er det beiteressurser i Endal statsallmenning for et saue-tall på ca. 4000. Det kunne derfor vært sluppet minst 1000 flere sau eller 200 storfe. Dette er bare anslag, og dyr beiter utenfor området, som gjør at tallet er noe større.

Her foreligger det muligheter for å ta inn flere besetninger. Området har lange seterdaler. Dette gir spesielle utfordringer i sankearbeidet om høsten hvis det blir færre mannskaper på saueleting. Det blir da vanskelig å få til effektiv linjesanking. Det er vanskelig å vite hvor minimumsgrensen for antall sankere går, men det bør være 40 – 50 personer på enkelte dager. Ordningen kan være med og dekke sankekostnader, slik at brukerne slipper å bruke midler fra ferie og fritidsordningen.

Fjellbjørkeskogen er på fremmarsj i store deler av området innenfor skoggrensen. Dette er med og foringer beiteområdene gjennom gjengroing. Her kan det settes inn tiltak for å ta ut mere ved. Det kan gjøres på flere måter. Prisen kan senkes, det kan vises ut flere favner og det kan lages en ordning der det kan tas ut ved for salg for de som ønsker å skape en ekstra næringsinntekt.

Foto: Aril Røttum

Biologisk mangfold

Området har et rikt og variert biologisk mangfold knyttet til artsrikdom, som er sterkt knyttet til påvirkning fra jordbruket over lang tid. Gjengroing av artsrike beitemarker og slåtteenger er en utfordring på grunn av manglende beitebruk. En kan vanskelig se at beitetrykket er så stort at det utgjør et stort problem for arts mangfoldet pga tråkk/slitasje på vegetasjonen og stor næringstilførsel fra husdyrgjødsel. Storfe som slippes på «sjølstyr» i dalene kan likevel være utfordrende da de ofte vil følge de samme rekster nord og sør i dalene, ofte etter seterveiene, og i noen tilfeller skape ekstra arbeid for de som driver seterdrift. Dyra bruker ofte de samme stier som er brukt fra gammelt av melkekyrne rundt setervollene når alle setret. Sauen holder mere til i fjellet, og trekker opp og ned fra/til dalen etter været. Det er ønskelig med et nært samarbeid med beitenæringen i forhold til hvor det skal tas ut ved, slik at de mest brukte og verdifulle beitestrekningene kan bli åpnet opp. Det har betydning for det biologiske mangfoldet.

Kulturhistoriske verdier

Seterdalene er rike på kulturminner og bygningsmiljøer fra flere epoker. Dette gir muligheter for opplevelse og formidling av kulturhistorie. Gamle seterhus er mere ensartet i stil enn hus oppført i nyere tid. Dette har sammenheng med endring av behov for å tilfredsstille dagens krav til standard. Nye ku-raser har bl.a. endret størrelsen på seterfjøsene, og noen har kun en enkel melkestall uten liggebåser, hvor dyra blir melket.

Det er viktig at byggeskikkveilederen brukes i forbindelse med restaurering og nybygging av seterhus.

Landskapsbilde

Seterlandskapet er i dag preget av mindre setervoller spredt i dalene og noen større samlinger av voller innenfor et mindre område, og beitestrekninger samt bjørkeskog. På den tiden da de fleste avviklet seterdrifta, var det relativt lite bjørk i dalene. Noen måtte dra langt fra vollene for å hente ved til neste års setersesong. Den gangen var nabosetrene synlige i landskapet. I dag kunne det vært ønskelig å åpne opp landskapet igjen slik at det blir åpne innsyn til setervollene fra veiene enkelte steder. Dette kan heve opplevelsesverdien. Plasseringen av seterhusene på vollene følger et mønster ut fra praktiske behov, og betyr mye for hvordan landskapet oppfattes og blir forstått. Seterveienes standard med bredde, linjeføring og kurvaturer preger også landskapet, og hvordan det oppleves.

Melketransport gjennom dalene setter krav for veistandard. Tiltak som rydding av utsiktspunkt kan være viktig for opplevelsen av landskapet, og allmenhetens holdning til seterlandskapet.

Friluftsliv, formidling og tilrettelegging

Setervollene brukes mye av eierne spesielt i sommerhalvåret i forbindelse med beiteslipp, tilsyn av beitedyr og slått. De brukes også som utgangspunkt for jakt, fiske og annet friluftsliv. Det er etablert parkeringsplasser flere steder i dalene, hvor det er satt opp benker og utedo som holdes i orden av Budal bygdeutvikling. Herfra går det stier til fjellet.

Det er mye tilreisende turister i området, og mest til Synnerdalen hvor målet er høyeste toppen Forollhogna. Det ligger utfordringer i å kunne styre trafikken til andre steder, for å unngå forstyrrelser for villreinen.

Verneområdene har god merking og skilting der disse starter. Det arbeides med skilt for utvalgte kulturlandskap, og hvor det skal plasseres. I sammenheng med dette er det også viktig å formidle om seterbruket, kulturlandskapet og miljøverdiene.

Foto: Aril Røttum

Bygdenæringer og andre interesser

Budal museumslag er eier av Storbekkøya museumsseter ved starten av Synnerdalen. De har satt bort drifta av anlegget til lokale aktører, som driver med servering gjennom hele sommersesongen. I tillegg kan de ta på seg arrangementer, og de driver god formidling av seterdalene og kulturstien som ligger innenfor området. Noen av setrene driver salg av seterprodukter som rømme og skjørost, mens andre leier ut seterbuer til tilreisende jegere og fiskere m.fl.

Overordnet mål

Opprettholde og ivareta et seterlandskap med stor verdi for biologisk mangfold, kulturhistorie og opplevelse, gjennom aktivt landbruk som utnytter arealene på en rasjonell og bærekraftig måte.

Delmål

Arbeide for:

- Et jordbruk som holder arealene i aktiv bruk, har økonomisk bærekraft og opprettholder natur-, kultur- og opplevelsesverdier.
- Et seterlandskap som har bevart de naturlige og kulturskapte hovedtrekkene, med stor variasjon og opplevelseskvalitet
- At verdifulle kulturminner og kulturmiljøer blir tatt vare på, synliggjort og tilrettelagt der det er hensiktsmessig
- At et bredt og representativt omfang av eldre bygningstyper og spesielle bygningsmiljøer blir holdt i god stand
- At gamle ferdselsårer blir holdt i god stand
- God formidling av kunnskap om seterlandskapet til de som besøker og bor i området
- At tilreisende støtter opp om kulturlandskapskvalitetene

Skjøtsels -og vedlikeholdstiltakene

De tiltakene som skal prioriteres må være forankret i målene som er formulert overfor samt være i samsvar med retningslinjene for tilskudd til utvalgte kulturlandskap i seterdalene i Budalen. Tiltak skal være i tråd med målsettingene i gjeldende skjøtselsplaner for enkelte områder, verneforskrifter og forvaltningsplaner for Budal og Endal landskapsvernområder, og Forollhogna nasjonalpark, der godkjenning kreves. I tillegg skal tiltakene være i tråd med skjøtsels- og forvaltningsplaner med byggeskikkveiledere.

Det kan søkes om støtte til:

- engangs-/investeringstiltak
- drift/skjøtselstiltak som beiting og seterdrift
- enkelttiltak eller fellestiltak

Aktuelle tiltak som prioriteres:

- seterdrift med melkeproduksjon
- reetablering av seterdrift med melkeproduksjon
- ekstra beitetilskudd for beiting med storfe og sau
- engangstiltak i regi av beitelagene – sanketrøer, sperregjerder, gjeterbuer
- restaurering og skjøtsel av arealer, herunder rydding av slåtteeenger, setervoller
- inngjerding av setervoller i aktiv bruk
- restaurering av seterhus og gjeterbuer
- vedlikehold og utbedring av veier og bruer
- tilrettelegging for ferdsel, herunder gangbruer og rydding av stier
- kartlegging og dokumentasjon av behov for skjøtsel og sikring av natur- og kulturverdier
- nødvendig planlegging av tiltak
- kompetansebygging
- formidling og informasjon
- verdiskaping knyttet til opplevelser av natur, kulturmiljø, foredling og produktutvikling og et aktivt landbruk
- andre tiltak som fremmer formålet med ordningen
- tilstands- og tiltaksvurdering og kostnadsberegning av tiltak fra håndverker med dokumentert bygningsvernkompetanse

Kommunen har i samarbeid med evalueringsgruppa for utvalgte kulturlandskap utarbeidet retningslinjer for tilskudd der tilskuddssatsene og prioriteringer konkretiseres. Viser til disse retningslinjene for konkrete beløp.

Prioritering av tiltakene

1. I utgangspunktet er det beitebruken som ivaretar landskapsbildet i seterlandskapet best i dag. Det er derfor viktig at beitebruken med sau og storfe videreføres i størst mulig grad. Jf. Beitetakst fra NIBIO er det tilstrekkelig med beiteressurser for flere beitedyr i området. Det må derfor arbeides for å øke beitebruken. Minst 60 % av tilskuddspotten avsettes som ekstra beitetilskudd og setertilskudd i dag for å prioritere dette. Det kan vurderes å heve beite – og setertilskuddet.
2. Tiltak på landbrukseiendommer i drift skal prioriteres, og herunder setervoller og beiteareal i bruk jf. Fjelloven med forskrift.
3. Nødvendige tiltak for beitelagene.
4. Tiltak som sikrer videre bruk av bygninger.
5. Skjøtselstiltak i slåtteområder.
6. Tiltak for organisasjoner m.fl.

I vurderingene av hvilke tiltak som skal prioriteres skal kommunen legge vekt på om tiltakene er kostnadseffektive i forhold til tiltakets mål og antatte verdi, og om tiltaket inngår i et målrettet og langsiktig arbeid som fremmer formålet med tilskuddordningen. Kommunen må vurdere om det er nødvendig at eiendommen mottar produksjonstilskudd for å få tilskudd fra denne ordningen.

Kostnadsoverslag og finansiering

Dette er et eksempel på hvordan tilskudd kan fordeles med utgangspunkt i dagens drift i 2025 med dagens satser i gjeldende retningslinjer. Kommunen kan gjøre endringer i prioriteringene ved revidering av kommunale retningslinjer.

11 setervoller i drift med melkeproduksjon à kr 20.000,-	220.000,-
1 ny reetablering av seterdrift	10.000,-
4200 sau på beite, 20 brukere max. kr. 10.000,-	200.000,-
598 storfe på beite, 15 brukere max. kr. 10.000,-	150.000,-

Tilsammen	580.000,-
=====	

Dette utgjør 60% av årlig ønsket tilskuddspott.

Dette betyr at kommunen kan bruke ca. 420.000,- på andre tiltak hvis tildelingen tilsvarer opp mot kr. 1.000.000,-.

Vanlig tilskuddssats tilsvarer 35 % av kostnadene, med unntak av restaurering av bygninger på museumssetra, som har fått dekket alle kostnadene med restaurering av bygninger jf. plan fra uthusprosjektet på Røros. Det kan gis inntil 70 % tilskudd for rydding av setervoller og slåttearealer, og inntil 75 % for ekstra beitetilsyn.

For mer informasjon om tilskuddsordningen vises det til *Retningslinjer for tilskudd til utvalgte kulturlandskap i seterdalene i Budalen*. Retningslinjen inneholder linker til forskrift, søknadsskjema og gjeldende lovverk.

Restaurering av bygninger kan støttes av Norsk kulturminnefond og over ordningen spesielle miljøtiltak i jordbruket. Tiltak rettet mot biologisk mangfold kan støttes av Miljødirektoratets tilskuddsordninger for naturmangfold og kulturlandskap. I enkelte tilfeller kan Riksantikvarens ordninger for bygninger og kulturminner være aktuelle. Arealer med store biologiske verdier eller automatisk freda kulturminner som skjøttes aktivt, kan være berettiget tilskudd fra regionale tilskudd i jordbruket (RMP).

To restaurerte uthus Foto: Aril Røttum

*Restaurering av dobbelt-løe på slåtteområdet
Hiåvollan Foto: Aril Røttum*

Organisering av arbeidet

Det er evalueringsgruppen for ordningen i seterdalene i Budalen som fungerer som ei styringsgruppe/samarbeidsforum for å fastsette årlige prioriteringer av tiltak og drøfte andre saker som er viktige for å støtte opp om formålet med det utvalgte kulturlandskapet. Denne gruppa består av representanter fra grunneier, Statskog, Budal fjellstyre, Endal og Budal allmenningsstyrer, Budal Bondelag, Fjellbonden bonde -og småbrukerlag, Budal bygdeutvikling, Budal museums lag, Endal beitelag SA, Synnerdalen beitelag, Trøndelag fylkeskommune, Statsforvalteren i Trøndelag, nasjonalparkforvaltningen og Midtre Gauldal kommune.

Det er lederne i de respektive lagene som har deltatt i møtet. På den måten skiftes medlemmer naturlig ut, og det skapes en kontinuitet i arbeidet der flere blir involvert over tid.

Foto: Aril Røttum

Referanser

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, tilrådning fra Landbruks- og matdepartementet og Miljøverndepartementet fra 22.1.2.2008.

Områdeplan for seterdalene i Budalen, Midtre Gauldal kommune, av Fylkesmannen i Sør – Trøndelag fra oktober 2008.

Bruk og vern av Forelhogna, landbruksinteresser i Endal og Budal statsallmenninger, av A. Bjørnaas og A. Røttum, Rapport nr. 9/95 fylkesmannen i Sør – Trøndelag, des. 1995.

Forvaltnings- og skjøtselsplan for seterdalene i Budalen, av A. Røttum 1999.

Retningslinjer for tilskudd til utvalgte kulturlandskap i seterdalene i Budalen, av A. Røttum 2020.

Skisse til forvaltningsplan for Granavollen – Tingelstad – Røykenvik.

Veileder for regionale miljøtilskudd til jordbruket i Trøndelag 2024.

Verneplanarbeid Gauldalsvidda Forelhognaområdet, seterdalene inn mot kjerneområdet i den foreslåtte nasjonalparken i Sør – Trøndelag, 1. utredning – kulturmiljø, 15.10.94.

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap, Fylkesmannen i Sør – Trøndelag, rapport 6 – 94 v/Terje Klock.

Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør – Trøndelag, sluttrapport 5/96 fra Fylkesmannen i Sør – Trøndelag v/Endre Persen.

Seterlandskapet i Budalen og Endalen. Kulturhistoriske og økologiske forhold i fjellets kulturlandskap, Fylkesmannen i Sør – Trøndelag, rapport nr 2 – 95 av Gunnar Austrheim m.fl.

Prosjekt seterbruket i Norge, Rapport nr. 2 – 1999 av Statens landbruksbank v/Ivar J. Hauge.

Beitemarkssopp i seterlandskapet i Budalen, Midtre Gauldal, i 1994 Rapport nr. 1 – 95 fra Fylkesmannen i Sør – Trøndelag v/Terje Klock.

Seterbygningene – verdier og utfordringer, eksempler fra Grimsdalen i Dovre, v/Trond Raddum 2007.

Byggeskikk i seterdalene, fra Vangrøftdsalen og Kjurrudalen i Os, av arkitektene Berg og Østvang 2001.

Skjøtselsplan for engslettene i Blåora, Endalen landskapsvernområde, v/Bolette Bele 28.11.2019.

Byggeskikkveileder, bygninger i seterlandskap, Forollhogna nasjonalpark med tilliggende landskapsvernområder, v/Birgit Wikan Berg, 2.12.2020.

Natur- og kulturminner i Budalen landskapsvernområde, Dylan prosjektet, v/prosjektleder Gunnar Austrheim og Tyra Solem, rapport botanisk serie 2011 – 5 fra NTNU.

NGU – rapport, Grus til vedlikehold, Sør – Trøndelag fylke 1994.

Doktorgradsavhandling om plante-biodiversitet og jordbruk i subalpine grasmarker, v/Gunnar Austrheim okt 1998.

Forvaltningsplan for Endalen, Budalen og Fordalen landskapsvernområder, Midtre Gauldal kommune 2005.

Rundskriv 2021/45 – sjekkliste for utarbeiding av forvaltningsplan.